सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घले लिएको आन्दोलनको बाटोः लोकतन्त्रको लागि उर्जा

डा. नेत्रप्रसाद तिम्सिना

नेपालको सामुदायिक वन कार्यक्रम समुदायमा आधारित प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा एक सफल कार्यक्रमको रुपमा स्थापित भएको छ । वास्तवमा नेपालको सामुदायिक वनको प्रक्रिया अब एउटा कार्यक्रममा मात्र सीमित नरही छुट्टै एउटा आन्दोलनको रुपमा विकसित भइसकेको छ । प्राकृतिक स्रोतमा जनताको पहुँच तथा नियन्त्रण स्थापित गर्ने लक्ष्यको बाटो आफैमा एउटा राजनैतिक आन्दोलन हो । स्रोत माथिको पहुँच र नियन्त्रण भन्ने वित्तिकै समाजमा रहेको सामाजिक संरचना र शक्ति सन्तुलनले प्रभाव पार्ने एक अभ्यास हो र जब शक्ति सन्तुलनमा परिवर्तनको कुरा आउँछ, त्यहाँ राजनैतिक प्रक्रियाको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । अझ हालसालै आएर सामुदायिक वनको क्षेत्रमा हुन थालेको समावेशीकरण, सुशासन र जनजीविकाको कुरा (जसलाई दोश्रो पुस्ताका सवाल भनिन्छ,) ले त सामुदायिक वन प्रक्रियालाई एउटा आन्दोलनको रुपमा प्रमाणित गरेको छ । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ जस्तो एउटा सशक्त नागरिक सङ्गठनले वन अधिकारको आन्दोलनलाई अगुवाइ गरिरहेको छ ।

नेपालको वन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घको स्थापना र यसको विकास क्रमले सिङ्गो वन व्यवस्थापनको प्रणालीलाई प्रभाव पार्‍यो । उपभोक्ता महासङ्घ जन अधिकार स्थापित गर्ने एउटा दह्रो निकायको रुपमा विकास भयो । उसो त सन् १९९० को बहुदलीय प्रणालीको राज्य व्यवस्थाले यस्ता संजाल र सङ्घ संस्थाहरू फस्टाउने उपयुक्त वातावरणको सिर्जना गर्‍यो । जनताका अन्य धेरै सङ्गठनहरू मध्ये महासङ्घ पनि सन् १९९० को दशक पछि विकसित भएको एउटा नागरिक संजाल हो । सुरुका बर्षहरूमा वन स्रोत माथि स्थानीय जनताको अधिकारलाई स्थापित गर्ने सवाल लिएर जन्मेको महासङ्घको संजाल बिस्तारै व्यापक बन्न थाल्यो । सुरुदेखि नै लिएको अधिकारमुखी आन्दोलनको परिणाम स्वरुप लाखौ लाख उपभोक्ताहरूले नागरिकको प्राकृतिक स्रोत माथिको अधिकार बुझ्ने मौका पाए । उपभोक्ताले आफ्ना अधिकार प्राप्तिका लागि सङ्गठित आवाज उठाउन सुरु गरे । सन् १९९० को मध्येसम्म राज्य र राज्यका निकाय समेत जनताका अधिकारहरू स्थापित गर्न सकारात्मक देखिए पनि सन् १९९० को अन्त्यतिर आईपुग्दा राज्यका निकायहरूले सामुदायिक वन प्रक्रिया माथि कसरी ब्रेक लगाउन सकिन्छ भन्ने कुराको खोजी गर्न थाले । हुन त राज्य आफैमा Svqme@gvir#{Rj/किनकी यहाँ पनि विभिन्न खाले विचार र अभ्यासहरू बीच द्वन्दहरू चलिरहन्छन् । ऐन कानुनले दिएको अधिकारलाई समेत विभिन्न बहानामा कुण्ठित गर्ने काम भयो तापनि आफ्नो स्थापना कालदेखि वन उपभोक्ता महासङ्घ वन उपभोक्ताका अधिकारहरू स्थापित गर्ने कुरामा दृढ रुपमा उभिइरह्यो र प्राकृतिक स्रोत माथिको अधिकारमूखी राजनैतिक सवाललाई निरन्तर रुपमा अगाडि बढाई रह्यो । विगतका १० वर्षहरूमा वन उपभोक्ता महासंघका प्रयासहरू वन क्षेत्रका निकायहरूलाई प्रजातान्त्रीकरण गर्ने तर्फ नै केन्द्रीत भए । महासङ्घको स्थापना र विकास नभएको भए सायद नेपालको सामुदायिक वनको उचाइ यो स्थितिमा पक्कै आउने थिएन । आफ्नै काम गर्ने तौर तरिका सुधार गर्नमा समेत महासङ्घले विगत १० वर्षमा थुप्रै उपलब्धिहरू हाँसिल गर्‍यो । वन अधिकारको मुद्दा माथि वकालत गर्दै समावेशी शासन पद्धतिको व्यवहार आफ्नै सङ्गठन भित्र लागू गर्दै सिक्दै गयो । आफ्ना केन्द्रदेखि गाउँसम्मका निकायमा ५० प्रतिशत महिला निर्णय गर्ने

तहमा अनिवार्य रुपमा समावेश गर्ने थोरै संजालहरू मध्ये सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ एक अगुवाको रुपमा चिनिन्छ ।

सन् २००० (वि.स.२०५७) को सुरुआत भने सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घको निम्ति त्यति सहज रहेन । एकातिर राज्यले वन व्यवस्थापनको क्षेत्रमा नजानिदो हिसाबमा एक पछि अर्को गर्दै प्रतिगमनकारी कदम (खास गरेर तराईको वन व्यवस्थापनको सवालमा) अगाडि बढायो भने विद्रोही माओवादीले पनि सामुदायिक वनमाथि आफ्नै खाले नीति अनुरुप चल्न वाध्य पार्न थाले । सन् २००० मा तराईको वन व्यवस्थापन गर्न साझेदारी वन व्यवस्थापन नीति आगाडि ल्याएर राज्यले वन हस्तान्तरण गर्न मात्र रोक लगाएन, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह जस्तो स्वायत्त संस्थाको बैङ्क खाता माथि अङ्कुश लगाउने पर्दा पछाडिको भूमिका खेल्न तराई क्षेत्रमा रहेका आफ्ना कार्यालयहरूलाई गोप्य आदेश दियो । उपभोक्ता समूहका बैङ्क खातामाथि अङ्कुश लगाउने कुराले कानुनद्वारा गठित एउटा स्वायत्त संस्थामाथि ठाडो हस्तक्षेप भएको छ । अर्कातिर सुरक्षाका नाममा राज्यका सुरक्षा निकायले उपभोक्ता समूहसँग कुनै परामर्श नै नगरी थुप्रै सामुदायिक वनहरू धमाधम हडप्न थाल्यो र स्थानीय जनतालाई उपयोग गर्दै आएको अधिकारबाट बञ्चित गरायो । सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घले आफ्नो आन्दोलनलाई यिनै सवालहरूमा केन्द्रीत गर्दै जनताका अधिकार स्थापित गर्ने कुरा अगाडि बढाउँदै लग्यो ।

१९ माघ २०६१ पछि मुलुकको राज्य व्यवस्था निरंकुशतातिर तिब्र रुपमा अगाडि बढ्यो । सबै तह, वर्ग, जाति तथा पेशामा रहेका जनताका मौलिक अधिकारहरू कुण्ठित पारिए । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले एउटा स्वायत्त संस्थाको रुपमा कानुनले दिएको अधिकार उपयोग गर्दै आफ्नो वन व्यवस्थापन गर्दै आएकोमा एकाएक राज्यका विभिन्न निकायबाट हस्तक्षेप हुन थाल्यो । यसै सन्दर्भमा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घको आन्दोलनका स्वरुपमा पनि रुपान्तरण हुन थाल्यो । आज उपभोक्ताहरूमा वन अधिकारको सवाल भनेको वन क्षेत्रको अधिकारको सवाल मात्र रहेन, यो त सिङ्गो समाजको नागरिक अधिकारको सवालसंग जोडिएको सवाल रहेछ भन्ने कुराको बुझाइ गहिरो रुपमा बढ्दै गयो । त्यसैले माघ १९ पछिको महासङ्घको आन्दोलन सिङ्गो लोकतान्त्रिक आन्दोलनको रुपमा अगाडि बढ्दै गयो । देशका विभिन्न जिल्लाहरू जस्तै नवलपरासी, रामेछाप, दोलखा, ओखलढुङ्गा, सिराहा, सप्तरी महोत्तरी, बाँके, दाङ्ग, कास्की र कपिलवस्तुमा भएका प्रर्दशनहरूमा हजारौंको सङ्ख्यामा वन उपभोक्ताहरूले लोकतन्त्रका पक्षमा गगनभेदी आवाजहरू उठाए । जुन कुरालाई पुष्टि गर्दै २७ फाल्गुन २०६२ को कान्तिपुर पत्रिका लेख्छ -*“निरंकुशताले वन उपभोक्ताको अधिकार खोसेको भन्दै लोकतन्त्र स्थापनाको माग सहित दाङ जिल्लाका दश हजारभन्दा वढी सामुदायिक वन उपभोक्ताहरू सडकमा ओर्लेका छन् । जनताको आन्दोलनबाट निर्माण हुने लोकतान्त्रिक व्यवस्थाबाट मात्र प्राकृतिक स्रोत माथिका जनताका अधिकार प्राप्त हुने भन्दै आफूहरू त्यसका लागि आन्दोलित भएको उजागर समेत गरे”* । यसरी आफ्नो अधिकार सुनिश्चित गर्ने वन उपभोक्ताहरूको अभियान मुलुकको लोकतान्त्रिक आन्दोलनको निम्ति गतिलो उर्जा सावित भएको छ ।

(लेखक फरेष्टएक्सनसँग आवद्ध हुनुहुन्छ ।)